

A BESZÉDFELDOLGOZÁS JELLEMZŐI MAGYAR DOMINÁNS KÉTNYELVŰ GYERMEKEKNÉL

Bartha Krisztina

Bevezetés

A kétnyelvűség kérdése sokakat érint Romániában a román és a magyar nemzetiségű csoportok együttélése kapcsán. A kisebbségben élő magyar nemzetiségűek rá vannak utalva arra, hogy a többségi nyelvet is minél jobban elsajátítsák. A magyar családból származó gyermekek, bár dominánsan magyar nyelvűek, a román nyelvvel két-három éves koruktól ismerkednek. Minél jellemzőbb a többségi román közösség egy-egy településen, annál korábban ismerkednek meg a magyar gyermekek a román nyelvvel a játszótéren, a szomszédokat hallva vagy más közösségi színtereken. Óvodába lépésüktől fogva kötelező módon tanulják is az államnyelvet. A kétnyelvű környezet maga után vonja azt, hogy a gyermek már élete korai szakaszában, kisgyermekkorától kezdve, az anyanyelvén kívül legalább még egy nyelvet ismerkedjen, s ez befolyásolja az anyanyelvi mechanizmusait is (Imre 2005).

A kétnyelvűség fogalma a szó hétköznapi és tudományos értelmében is ismert, meghatározása mégsem egységes. Léteznek tágabb és szűkebb meghatározások, de előfordul az is, hogy az egyértelműség okán skálák, jellemzők mentén vizsgáljuk inkább a kétnyelvűséget (Bartha 1999, Edwards 2006). A legtöbb definícióban azt tekintik kiindulópontnak, hogy mennyire kell birtokolnia valakinek mindkét nyelvet ahhoz, hogy kétnyelvűnek tekintsük (pl. Bloomfield 1933, Haugen 1953, Diebold 1961, Grosjean 1992). Tág értelmezés fűződik Diebold (1961) nevéhez, aki szerint az a személy kétnyelvű, aki képes az írott nyelv passzív megértésére. Ezzel ellentétben Bloomfield (1933) meghatározásában az számít kétnyelvűnek, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszél és folyamatosan használja. Mások e két véglet között fogalmazzák definícióikat. A jelenség meghatározásában felmerülő nehézségek oka legfőképpen az, hogy sokszínűsége és egyéni változatai megnehezítik a pontos körvonalazását.

A kétnyelvűség kifejezés egyénekre és közösségekre egyaránt vonatkozatható fogalom. A magyar szerzők is különböző nézőpontból vizsgálják: a kisebbségi környezetben élők kétnyelvűségével Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (1997), Göncz (2004), Karmacsai (2007) kutatásai foglalkoznak, a kétnyelvűek mentális lexikonával Navracsics (2010), a beszédészlelés és a beszédértés kérdéskörével többek között Vančoné Kremmer (2002), Imre

(2005), a kétnyelvűség egyéni és közösségi kérdéseivel egyaránt Bartha (1999) foglalkozik. Bartha Csilla Grosjean nyomán úgy fogalmaz, hogy az a személy tekinthető kétnyelvűnek, aki „a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ” (Bartha 1999: 40).

Az egyéni kétnyelvűvé válás számos módon következhet be. Vannak olyan helyzetek, amelyek egy nagyobb közösséghez való tartozás következményei, mások viszont kizárólag a családi háttérből adódnak. Ezen lehetőségek közül Hoffmann rendszerezte az alapeseteket (Hoffmann 1991): bevándorlás, migráció, a kétnyelvű családban felnövő gyermek, szoros érintkezés más nyelvi csoportokkal, az iskola szerepe.

A romániai magyar kisebbség esetében ezek közül három ok jelenlétéről beszélhetünk. A szoros érintkezés más nyelvi csoportokkal a kétnyelvűvé válás azon típusa, amikor két vagy több nemzet él együtt, ezért az egyes nemzetek érdeke, hogy a mellettük élő nemzet nyelvét elsajátítsák. Romániában a magyar kisebbség esetében az érvényesülésnek elengedhetetlen feltétele a román nyelv ismerete.

A másik mód az iskolai nyelvtanulás. Az iskola szerepe a kétnyelvűvé válásban Romániában már akkor elkezdődik, amikor a kisgyermek óvodába kezd járni. Ettől a pillanattól kezdve kötelező a magyar gyermekek számára a román nyelvű oktatás. A kisgyermekkorban elkezdett második nyelv elsajátítása mentális erőfeszítést (munkamemória, figyelem, gondolkodási műveletek) igényel a gyermektől, ugyanakkor alakítja az anyanyelvi működéseket, a beszédészlelést és a beszédmegértést is (Imre 2005). A kérdés az, hogy az erőfeszítés, amit a gyermek a második nyelv elsajátításának érdekében kifejt, milyen hatással van az egyes nyelveken történő beszédészlelésére és beszédmegértésére.

A vegyes házasság is vezethet kétnyelvűséghez. Mivel vegyes házasságban született gyermekeket a jelen kutatás nem vizsgál, ezért nem térünk ki a jelenség elméleti vonatkozásaira sem.

A beszédészlelés és a beszédmegértés két egymással szoros összefüggésben lévő folyamat. A beszédészlelés a beszédhangok felismerése és differenciálása, a hangkapcsolatok és hangsorok pontos felismerése és azonosítása. A beszédmegértés szavak, szókapcsolatok, mondatok és ezek összességének a helyes felismerése és értelmezése, vagyis a bennük foglalt tartalmak feldolgozása (Gósy 2000).

Ahhoz, hogy a beszédmegértéshez fogható komplex folyamat végbemenjen, nem elég előfeltétel a jó hallás megléte. Egymásra épülő részfolyamatokon keresztül jut el a gyermek a megértésig. A hallást a beszédészlelés szintje követi, majd a megértés és az asszociációs szint (Gósy 2000).

A beszédmegértés a jelrendszer értelmezését jelenti. A jó beszédmegértésben szükség van a pontos szómegértésre. Ebben játszik jelentős szerepet a

mentális lexikon aktiválása. A mentális lexikon három részre tagolódik: aktív, passzív és aktivált szókincsre. A beszédmegértés szempontjából fontos az elemek száma és a hozzáférés minősége, pontossága, gyorsasága (Gósy 2005). A mondatmegértés is szükséges feltétele a jó beszédmegértésnek. Ezen a szinten szükséges a szavak szó szerkezetekké kapcsolása, a szerkezetekhez mondattani funkciók rendelése, a szerkezetek jelentésének értelmezése. A magyar nyelv gazdag a toldalékok szempontjából, így a mondatfeldolgozása során jelentős szerep jut az alaktani elemzésnek (Gósy 2005). A mondatértés akkor is bizonytalanra válhat, ha a gyermek ismeri ugyan a szót, de nem ismeri vagy bizonytalan a toldalékok szerepének azonosításában. Ez megnehezítheti a tanulási folyamatot, az elhangzó mondatok pontos megértését. A szöveg megértés szintjén lényeges folyamat a részletek és azok összefüggésének megértése, a világról való ismeret mozgósítása, a közlési helyzet felismerése, az új információ behelyezése a már meglévő tágabb ismeretanyagba (Büky – Egyed – Pléh 1984, Pléh 1998, Gósy 2000). A beszélt szöveg megértése komplex folyamat, melynek megfelelő működésében fontos szerepe van az emlékezetnek is, emellett az egyénnek egyszerre kell dekódolnia a részletek jelentéseit és az ezek közötti összefüggéseket. Itt tehát jelentéstani, szerkezeti összefüggéseket kell teremteni ahhoz, hogy megértésről beszéljünk. Mindezek a folyamatok és az egyéni tudás is, az előzetes információk egészébe helyezkednek bele, s így nyernek igazi értelmet (Gósy 2000). Ha e folyamatok bármely szintjén zavar támad, problémák jelenhetnek meg a beszédészlelésben és/vagy a beszédmegértésben, és ez a tanulási folyamatok működtetésére is kihat.

A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatainak alakulását egy- és kétnyelvű gyermekeknél egyaránt vizsgálták már (Gósy 2000, Macher 2002, Vančóné Kremmer 2002, Imre 2005; 2007, Gósy–Horváth 2006, Markó 2007, Menyhárt 2007, Bakk-Miklósi 2009). Az eredmények azt mutatják, hogy mind az egynyelvű magyar gyermekek, mind a kétnyelvűek bizonyos beszédfolyamaira az elmaradás jellemző. Mind az egynyelvűek, mind a kétnyelvűek jobban teljesítenek a mondatértésben, de ezek az eredmények elmaradnak az elvárttól. A két csoport teljesítménye között nincs kimutatható különbség, de más-más szerkezetek okoznak problémát az egy- illetve a kétnyelvűeknek. A szövegértésben az elmaradások jelentősebbek az egyes csoportokon belül, a kétnyelvűek szövegértését pedig az iskola tannyelve befolyásolja jelentősen.

Markó Alexandra (2007) tipikusan fejlődő 6–9 éves egynyelvű gyermekeket vizsgálva kimutatta, hogy mind a mondatértési, mind a szövegértési képesség elmarad a korosztályukban elvárt eredményektől. A két részfolyamat közül a mondatértés bizonyult sikeresebbnek. Ezek az eredmények meggyeznek más egynyelvű gyermekeket felmérő vizsgálatok eredményeivel (Gósy–Horváth 2006, Imre 2007). A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy a mondat- és a szövegértés eredményei csak kis mértékben függenek össze, ami

nemcsak azt bizonyítja, hogy a szövegértésben a gyermekek kevésbé támaszkodnak a mondatértési képességeikre, hanem arra is utalhat, hogy a megfelelő szintű szövegértésben számos más részfolyamatnak is jól kell működnie.

A magyar–szlovák felmérések szerint a kétnyelvű gyermekek mondatértése jó. Nincs szignifikáns elmaradás az egynyelvű gyermekekhez képest. Ugyanakkor vannak olyan nyelvi szerkezetek, melyeknek megértése problémásabb a kétnyelvűek számára, de vannak olyanok is, amelyek egyaránt nehézséget jelentenek az egy- és kétnyelvűeknek, ilyen például a vonatkozó kötőszóval kifejezett időviszony. A szövegértésre nagyobb elmaradás jellemző, de itt sincsenek látványos eltérések a magyar egynyelvű és a magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek között. Az azonban megállapítható, hogy a magyar tannyelvű iskolába járó gyermekek szövegértése szignifikánsan jobb, mint a szlovák tannyelvű osztályba járóké (Vančóné Kremmer 2002). Romániában a magyar domináns kétnyelvű gyermekek beszédfolyamatait Bakk-Miklósi Kinga vizsgálta először, s azóta nem születtek újabb kutatások ebben a témában. A magyar–román kétnyelvű gyermekek felméréséből szintén az derült ki, hogy a mondat- és szövegértés szintjein nincsenek szignifikáns eltérések a magyar egynyelvű gyermekekhez viszonyítva. Itt az elvárthoz képest jelentősebb elmaradással találkozunk mindkét részképesség esetében (Bakk-Miklósi 2009).

A szóbeli mondat- és szövegértési képességek vizsgálatát Romániában több okból találjuk hatványozottan fontosnak. Egyrészt, mert kevés vizsgálatot végeztek eddig ebben a témakörben (Bakk-Miklósi 2009), másrészt, mert szükséges tudnunk azt, hogy milyen fejlett beszédmegértési folyamatokkal rendelkeznek az itt élő gyermekek, mennyire biztos az anyanyelvi tudásuk, mennyire tudnak sikeresen részt venni a tanulási folyamatokban.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egynyelvűek számára kidolgozott tesztek alkalmazhatóak-e kétnyelvűek esetében is. Azok a magyar domináns kétnyelvű gyermekek, akik Romániában magyar tannyelvű iskolába járnak az iskolában magyarul (kivéve a román nyelv és irodalom tantárgyat) tanulnak. Nincs speciálisan kétnyelvűeknek kifejlesztett tananyag, vagyis amennyiben a gyermek magyar tannyelvű osztályba jár, magyar egynyelvűnek tekintik, amennyiben a szülők román tannyelvű osztályba íratják, román egynyelvűként kezelik. Éppen ezért a magyar domináns, magyar iskolába járó gyermekek teljesítményét össze lehet vetni az egynyelvűek teljesítményével, hiszen az iskolában sem tesznek különbséget közöttük. Az életkornak megfelelő beszédmegértési folyamatok tehát elengedhetetlenek a magyar nyelven történő tanulás és az írott anyanyelv elsajátítása során.

Ugyanakkor az is kérdésként merülhet fel, hogy a román nyelv hatása mennyire jelentős a beszédfolyamatok működésében. Az eddigi felméréshez képest több új probléma is előtérbe kerülhet a kétnyelvű gyermekek beszédfeldolgozási folyamatainak vizsgálata során. Befolyásolja-e a gyermekek magyar nyelvű beszédértését, ha a település, ahol élnek túlnyomó többségében román? Van-e különbség a beszédfolyamatok tekintetében a magyar-

lakta és a románlakta településeken élő gyermekek között? Vannak-e eltérések a nagyvárosi és a kisvárosi gyermekek beszédértési folyamatai között?

A kutatás célja a kétnyelvű környezetben élő, de magyar domináns II. osztályosok szóbeli mondat- és szövegértési képességeinek megismerése. Célnk az is, hogy az eredmények nyomán rámutassunk arra, hogy a beszédfolyamatok vizsgálata fontos a sikeres tanulásban.

A kutatás hipotézisei a következők:

1. A második osztályos kétnyelvű gyermekek mondatértési és szövegértési képessége elmarad a korosztályukban elvártaktól.

2. A kisvárosi gyermekek eredményei rosszabbak a nagyvárosi gyermekek eredményeinél.

3. A nagyrészt románok által lakott kisvárosban a magyar nyelvű beszédértésben gyengébben teljesítenek a diákok.

Adatközlők, anyag, módszer

A kutatásban 48 Bihar megyei tanulót mértünk fel, három településen. A csoport átlagéletkora 7,8 év, mindannyian második osztályos tanulók. A lakhely szerinti eloszlást tekintve 16 nagyvárosi, 16 székelyhídi és 16 élesdi gyermek vett részt a felmérésben. A megyeközpont (Nagyvárad) mellett két olyan kisváros, Székelyhíd és Élesd vett részt a vizsgálatban, melyek egyaránt körülbelül 40 kilométerre helyezkednek el Nagyváradtól. Székelyhíd a román–magyar határ mellett helyezkedik el, Élesd Bihar megye központjában található.

A 2011-es népszámlálási előrejelző adatok szerint Nagyvárad lakosságának 24,51%-a magyar anyanyelvű. A kutatás másik helyszíne Székelyhíd, ahol a magyarság 77,49%-ban van jelen, Élesden a magyarság aránya már jóval alacsonyabb, mindössze 16,04%. Nagyváradon és Székelyhídon a magyarság aránya tehát 20% fölötti, vagyis átlépi a kisebbségi nyelvi jogok gyakorlásához szükséges alsó határt, így ezeken a településeken több lehetőség nyílik az anyanyelv gyakorlására. Ez azt is jelenti, hogy az említett településeken élő tanulók számára az anyanyelv használata jellemzőbb, mint Élesden, ahol a kisebbségi nyelvhasználat korlátozottabb.

19 fiú és 27 lány vett részt a felmérésben. A gyerekek mindannyian épphallók, nincs beszédhibájuk, és magyar tannyelvű iskolába járnak.

A tanulók mindannyian magyar családból származnak. Azt, hogy dominánsan magyar kétnyelvűek-e, három kérdés segítségével mértük fel: *Milyen nyelven beszélsz az édesanyáddal? Milyen nyelven beszélsz az édesapáddal? Milyen nyelven beszélsz a legszivesebben?* A tanulók mindhárom kérdés esetében minden településen egyöntetűen (100%) a magyar nyelvet választották. A felmért gyermekeket mégis kétnyelvűeknek tekinthetjük, hiszen intézményes formában 3 éves koruktól tanulnak románul, és a mindennapokban, de természetesen eltérő gyakorisággal (vásárlás, orvosi rendelő, játszótér stb.) használják azt.

A felmérést a GMP-diagnosztika két teszttel végeztük el (Gósy 1995). A GMP-diagnosztika egy standardizált eljárás, két teszttel, a GMP 16 és a GMP 12 a beszédértés részfolyamatait vizsgálja. A GMP 16 a mondatértés tesztelésére szolgál. Ez a teszt az adott életkorban a jelentéstani sajátosságok és a szintaktikai/grammatikai struktúrák megfelelő működéséről informál. A gyermeknek a majdnem egyforma rajzpárok közötti egyetlen eltérés felismerésére és az elhangzott mondatnak megfelelő rajz rámutatására kell képesnek lennie. Például az egyik képen az látható, hogy a nyuszi kockás nadrágban van, míg a másikon csíkosban. A gyermeknek arra a képre kell rámutatnia, amelyik megfelel a *Nem a nyuszi vette föl a kockás nadrágot* mondatnak. 7 éves korra már hibátlan teljesítményt várunk, azaz mind a tíz alkalommal a mondatnak megfelelő rajzra kell rámutatnia a gyermeknek. Így csak a 100%-os teljesítményt tekintjük jónak, az összes többi eredményt gyengének nevezük.

A GMP 12 célja a szövegértés feldolgozásának, a szemantikai, szintaktikai, ok-okozati viszonyok felismerésének, az asszociációs szint működésének vizsgálata. Ezt egy rövid mese meghallgatásával és az ehhez kapcsolódó tíz ellenőrző kérdéssel vizsgáljuk (például: *Miért szaladt ki a nyuszi a házikójából?* vagy *Hogyan változott meg az időjárás az erdőben?*). 8 éves kortól az összes kérdés helyes megválaszolását várjuk el.

A romániai Bihar megyében tudomásunk szerint nem készültek beszéd-megértési vizsgálatok magyar nyelvű gyermekeknél, sem a GMP-diagnosztika tesztjeit nem használták felmérésekben.

Az adatok statisztikai elemzése az SPSS 17.0 szoftverrel készült, egytényezős variancianalízist (ANOVA), független mintás *t*-próbát, korrelációszámítást és keresztábra elemzést végeztünk.

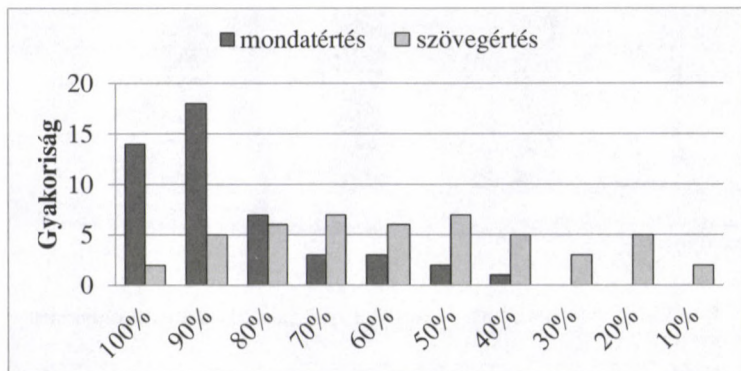
Eredmények

Az eredmények az elvárásoknak megfelelően alátámasztják, hogy a mondatértésben a tanulók az elvárt szint alatt teljesítettek. Az összes tanuló átlageredménye a mondatértési teszten 85,6%. A korosztályukban elvárt 100%-os teljesítményt a gyermekek közül mindössze 14 tanulónak sikerült teljesítenie. 90%-os eredményt 18 tanuló produkált. 80%-ot 7 diák, 70 és 60%-ot 3-3 diák ért el. Két gyermek mindössze 50%-os teljesítményt nyújtott, míg egy diák 40%-os teljesítményt ért el a mondatértési teszten.

A szövegértési tesztben a gyermekek gyengébben teljesítettek, mint a mondatértésben, az átlageredmény itt 57%. Mivel ennek a tesztnek a teljesítésében 8 éves korra a gyermekektől 100%-os eredményt várunk el, a felmérésben a 90%-os és a 100%-os eredményt fogadtuk el jónak, az összes többi gyenge eredménynek tekintettük. A tanulók közül mindössze ketten érték el a 100%-ot. 90%-ot is csak 5 gyermek teljesített. 80%-os eredményt 6-an, 70%-ot 7-en, 60% ismét 6-an értek el. 50%-os teljesítménye 7 gyermeknek volt,

40-ot 5-en teljesítettek. Volt 3 olyan gyermek is, aki csak a kérdések 30%-ára tudott helyesen válaszolni. 20%-ot 5-en és 10%-ot 2-en értek el.

Ahogy az a számszerű eredmények bizonyítják, a tanulók mondatértési képessége fejlettebb ebben a korcsoportban, mint a szövegértésük (l. 1. ábra). A mondatértési eredmények szignifikánsan magasabbak, mint a szövegértésben nyújtott teljesítmény [$t(47) = 8,31, p < 0,01$]. A Pearson-féle korrelációs számítás alapján szignifikáns, közepes erősségű korreláció mutatkozik a két tesztben elért eredmények között ($r = 0,355; p < 0,05$).

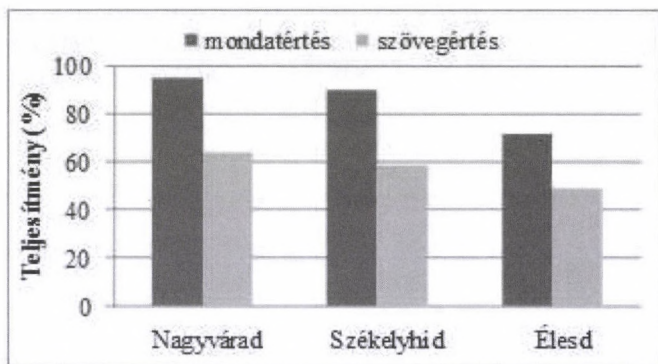
1. ábra

A tanulók mondat- és szövegértési teljesítményének eloszlása

A második és a harmadik hipotézisben azt feltételeztük, hogy a lakhely szerint kimutathatóak lesznek bizonyos eltérések a diákok eredményei között, melyek összefüggésbe hozhatók azzal is, hogy mennyire van jelen a mindennapjaikban a román nyelv. A három, lakhely alapján kialakított csoport közül a nagyváradiak eredménye a legkiemelkedőbb (l. 2. ábra). A nagyváradi tanulók átlagosan 95%-ot értek el a mondatértési teszten, szövegértésük 63,7%-os. A székelyhídi gyermekek mondatértési teszten elért átlagteljesítménye 90%, míg a szövegértési teljesítményük 58,7%. Az élesdi gyermekek mindkét tesztben gyengébben teljesítettek az előző két csoporthoz képest, itt a mondatértés átlagos értéke 71,8%, a szövegértésé viszont csupán 48,7%-os. Az ANOVA teszt szignifikáns különbséget mutatott településtípus szerint a mondatértési tesztben elért eredmények között, $F(2, 47) = 18,27, p < 0,01$, de nem mutatható ki szignifikáns összefüggés a szövegértési teszt esetében.

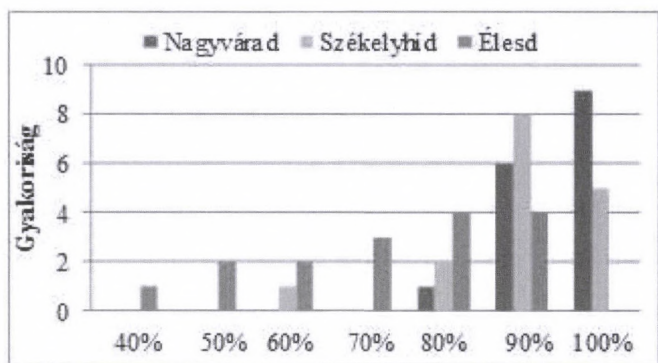
A keresztábrás elemzésből kiderült, hogy a nagyváradi csoport a mondatértési feladatban 80–100% között teljesített. 9 gyermek érte el az elvárt 100%-os teljesítményt, 6-an csupán egy hibát vétettek, így eredményük 90%-os, és 1 tanuló 80%-ot teljesített. A székelyhídi gyermekek eredményei 60%-nál kezdődnek: 100%-ot csak 5 gyermek teljesített, 90%-ot 8-an, 80%-ot 2-en és

60%-ot egy gyermek ért el. Az élesdi tanulók közül 100%-os eredményt senki nem ért el, a 90%-os teljesítményt is csak a csoportból 4-en értek el. Szintén 4-en teljesítettek 80%-ot, 3-an 70%-ot. 60 és 50%-ot 2-2 tanulónak sikerült elérnie. A leggyengébb, 40%-os eredmény 1 tanulóra jellemző (3. ábra).

2. ábra

A mondat- és szövegértési eredmények lakhely szerinti eloszlása

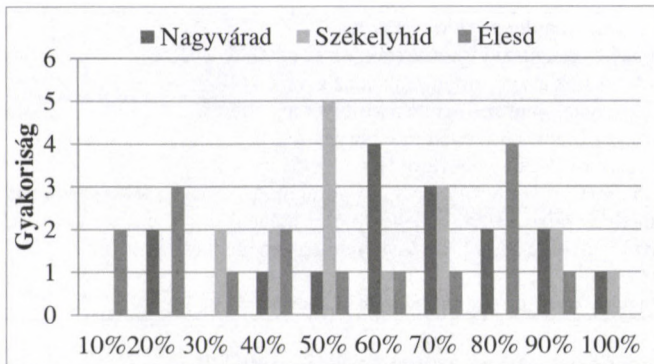
3. ábra

A mondatértés eredményei lakhely szerint

A szövegértési teszt eredményei nagyobb szórást mutatnak, hiszen itt a leggyengébb teljesítmény 10%-os volt, a legjobb pedig 100%-os. A nagyváradi és a székelyhídi tanulók nagyon alacsony arányban (1-1 gyermek) választottak 100%-ban helyesen a mesével kapcsolatos ellenőrző kérdésekre, Élesden nem volt 100%-os teljesítmény. A jónak mondható 90%-os eredményt Nagyvárádon és Székelyhídon 2-2 gyermek, míg Élesden 1 gyermek

érte el. 80%-ot értek el Nagyváradon 2-en és Élesden 4-en. 70%-ot teljesítettek 3-an Nagyváradon és ugyanennyien Székelyhídon, Élesden 1 gyermek. 60%-ot legtöbben, 6-an Nagyváradon értek el, Székelyhídon és Élesden 1-1 gyermek. 50%-ot teljesített 1 nagyváradai tanuló, 5-en Székelyhídról és szintén 1 élesdi gyermek. 40%-ot Nagyváradon 1 gyermek ért el, 2-2-en teljesítettek ugyanígy Székelyhídon és Élesden. 30%-ban helyesen válaszolt 2 székelyhídi tanuló és 1 élesdi. Voltak 20%-os eredmények is: 2 gyermek Nagyváradról és 3 gyermek Élesdről érte el ezt az eredményt, míg 10%-os helyes válaszadás csak Élesden volt 2 gyermek esetében.

A keresztábrás eredmények mutatják, hogy az élesdi tanulóknál nagyobb a gyengén teljesítő tanulók száma és a jól (90–100%-ban) teljesítők aránya alacsonyabb.

4. ábra
A szövegértés eredményei lakhely szerint

Mindkét tesztben jellegzetesek voltak a gyermekek által elkövetett hibák. A mondatértési tesztben, amint azt már említettük, a kép és a mondat közötti megfelelés felismerését várjuk el. Ezzel ellenőrizni lehet, hogy a gyermek képes-e bizonyos szófaji, szintaktikai és morfológiai szerkezetek azonosítására és megértésére.

A legtöbben az ötödik mondat azonosításában tévedtek: *Mielőtt a maci ivott, evett egy kicsit.* Ebben az időviszony szintaktikai kifejezésének megértését ellenőrizzük. A teljes csoport 31,25%-a adott helytelen választ (1. táblázat). Szintén sokan (27,08%) tévesztettek a negyedik mondatban, ahol a részeshatározós szerkezetek felismerése volt a feladat. Ehhez hasonló eredmény született a hetedik mondat esetében, ahol egy tagadó szerkezetet kellett felismerni. A tanulók 25%-a hibázott. Közepesen nehéznek bizonyult az első számú mondat. Ebben a módosítószó jelentésének azonosítását vizsgáljuk. A gyermekek 10,41%-a adott helytelen választ. A teszt hatodik mondata fo-

lyamatos melléknévi igeneves szerkezetet tartalmaz, ezt a tanulók 6,25%-a tévesztette, a nyolcadik mondatot, melyben célhatározói alárendeléssel találkoznak csupán 4,16%-uk hibázta el. Biztonságosan ismerték fel a tanulók a második, a harmadik és a tizedik mondat jelentését. A második mondat határozatlan névmást tartalmazott, a harmadik a névutóhasználatot vizsgálja a *mögül* szerkezet segítségével, míg a teszt tizedik mondata mindkét tagmondatban múlt idejű feltételes mondatot tartalmaz. Egy-egy hibás válasz született mindhárom esetben, vagyis a csoport 2,08%-a teljesített tévesen. Legjobban a kilencedik mondat, a feltételes módú alárendelő szerkezet, sikerült, itt ugyanis senki nem hibázott.

1. táblázat: Az egyes mondatok téves azonosítása a teljes csoportban

	Mondatok	Hibák száma
1.	Az egérke majdnem eléri a sajtot.	5
2.	A maci és a nyuszi fára másztak, és az egyikük leesett.	1
3.	A macska az asztal mögül húzza az egeret.	1
4.	A kislánynak oda kell adnia a könyvet a kislfiúnak.	13
5.	Mielőtt a maci ivott, evett egy kicsit.	15
6.	Az asztalról leeső gyertyáról beszélnek.	3
7.	Nem a nyuszi vette föl a kockás nadrágot.	12
8.	A medve szalad, nehogy megcsípjék a méhek.	2
9.	Mivel nagyon esett a hó, a kislány mégsem ment el szánkózni.	0
10.	A kislány megette volna a tortát, ha elérte volna a tálát.	1

A szövegértési tesztben a szemantikai, szintaktikai, ok-okozati viszonyok felismerését, az asszociációs szint működését mérjük, de ahhoz, hogy helyes válaszok szülessenek, szükség van a munkamemória jó működésére, az összpontosításra, az előző ismeretek mozgósítására is.

Négy kérdés a csoport több mint 50%-ának okozott nehézséget. A legproblematisabb kérdés a negyedik volt, 85,41%-uk hibázott. A tanulók vagy nem a mesében szereplő állatokat sorolták fel, vagy kihagytak, illetve más állatokkal egészítették ki a felsorolást. A gyermekek 62,50%-ának nehézséget okozott felidézni a harmadik kérdéshez kapcsolódó állatot. Többségük a mesében szereplő állatok közül neveztek meg egyet, de nem a megfelelőt. Az ok-okozati összefüggéseket ellenőrző ötödik kérdésben 54,16%-uk tévesztett. Az elhangzó válaszok között sok volt, amelyet a gyermekek inkább saját világismeretükből aktiváltak, kevésbé a mese cselekményéből (pl. *Mert kinn szaladgálhatnak. Mert hosszú a szőrük. Tudnak szerezni eledelt.*) A nyolcadik kérdésre 52,08%-uk adott hibás választ, annak ellenére, hogy a helyes válasz explicit módon jelen van a mesében. Közel egyforma hibaarány jelenik meg a tizedik (35,41%) és a második (33,33%) kérdés esetében. A tizedik kérdésre a helyes választ a tanulóknak ki kellett következtetniük, hiszen az nem volt jelen

konkrétan a mesében. Ennél a kérdésnél többen nem válaszoltak, aki mégis adott választ, szintén inkább saját élettapasztalatára, ismereteire hagyatkozott (pl. *Gyorsan tud szaladni. Kicsi, és befér az odújába. Tud ugrálni. Mert medvének nem jó lenni.*). Meglepő azonban a második kérdésre adott válaszok nagy arányú tévesztése, hiszen ebben az esetben a szövegben megtalálható a helyes válasz. A kilencedik és a hetedik kérdésben a tévesztések aránya 29,16 és 27,08%. Könnyebbnek bizonyult az első kérdés, ahol a csoport 20,83%-a tévesztett, és a hatodik, melyre 14,58% helytelen válasz érkezett.

2. táblázat: A szövegértést ellenőrző kérdések téves megválaszolása a teljes csoportban

	Ellenőrző kérdések	Hibák száma
1.	Miért szaladt ki a nyuszika a házikójából?	10
2.	Hová ment?	16
3.	Kivel találkozott először?	30
4.	Milyen állatokkal találkozott még?	41
5.	Miért irigyelte az állatokat?	26
6.	Mi szeretett volna lenni?	7
7.	Hogyan változott meg az idő az erdőben?	13
8.	Mit csináltak az erdei állatok?	25
9.	Mit csinált a nyuszika?	14
10.	Miért mondta a nyuszika végül, hogy jó nyuszinak lenni?	17

Következtetések

A kutatásban célul tűztük ki, hogy olyan magyar gyermekeket vizsgáljunk meg a GMP-diagnosztika tesztjeivel, akik kétnyelvű környezetben élnek, dominánsan magyar anyanyelvűek, és életükben, környezetükben kevésbé vagy jelentősebb mértékben jelen van az államnyelv, a román.

Az előző kutatások eredményei azt mutatják, hogy a gyermekek nagy százalékánál felmerülnek beszédfeldolgozási nehézségek (Gósy 2000; Macher 2002; Vančóné Kremmer 2002; Imre 2005, 2007; Gósy–Horváth 2006; Markó 2007; Bakk–Miklósi 2009). Ez egyaránt jellemző az egynyelvű magyar, illetve a magyar–szlovák, magyar–román kétnyelvű gyermekekre. A felmérés első hipotézisében ezekre a korábbi kutatásokra támaszkodva feltételeztük, hogy a felmért tanulónak mind a mondatértési, mind a szövegértési képessége elmarad a korosztályukban elvártaktól. Az eredmények alapján ez a feltevés beigazolódtott, a teljes felmért csoportban jelentős elmaradás figyelhető meg. A mondatértési tesztben az elvárt 100%-os teljesítményt a csoport 29,2%-a teljesítette. A mondatmegértés nélkülözhetetlen részfolyamat a beszédmegértés során, ezért az elmaradásokkal rendelkező diákok esetében nagy a veszélye annak, hogy a tanulási folyamatban és az információszerzés során pontatlanul értik meg az elhangzó beszédet. A szövegértésben jónak mondható 90–100%-ot összesen 14,6%-uk tudta teljesíteni. A tipikus fejlődé-

sű egynyelvű gyermekek körében végzett vizsgálatokkal (Markó 2007) összehasonlítva az itt kapott eredményeket az is megállapítható, hogy az elmaradás a standardhoz képest még jelentősebb, hiszen míg a fent említett felmérésben a mondatértésben elért átlageredmény 7 éveseknél 90,60%, a mostani felmérésben ez már csak 85,60%. A kétnyelvű gyermekek körében elvégzett vizsgálatokhoz képest is alacsonyabb a mondatértés szintje az általunk felmért csoportban, hiszen korábban mind a magyar–szlovák, mind a magyar–román kétnyelvű gyermekek 90% fölött teljesítettek ebben a tesztben (Vančóné Kremmer 2002, Bakk-Miklósi 2009). Hasonlóképpen csökkent a szövegértésben elért átlagérték is az egynyelvű 75% feletti, a magyar–szlovák 80% feletti és a magyar–román 70% feletti eredményekhez képest 57%-ra (Vančóné Kremmer 2002, Bakk-Miklósi 2009).

Ahogy az előző kutatások is alátámasztják, iskoláskorra a mondatmegértés sokkal jobban fejlődik, mint a szövegértés, de ezt az eredményességet a tanulók nem mozgósítják a szövegértésben (Gósy 2000; Vančóné Kremmer 2002; Imre 2007; Gósy–Horváth 2006; Markó 2007). Ez tapasztalható a felmért csoportban is, hiszen a mondatértési eredmények szignifikánsan magasabbak, mint a szövegértésben nyújtott teljesítmény [$t(47) = 8,31, p < 0,01$].

A mondatértési teszt hibaelemzése szintén összehasonlítható az előző kutatások eredményeivel. A legnehezebb szerkezeteknek az előidejűséget kifejező tagmondat megértése, az azonos alakú toldalékokkal ellátott részeshatározós mondat, valamint a ritka szórendiséget tartalmazó és az alanyt tagadó szerkezet bizonyult. A sorrend megegyezik más vizsgálatok eredményeivel (Vančóné Kremmer 2002; Markó 2007). A három mondatban bekövetkezett nagyszámú tévesztés arra enged következtetni, hogy a vizsgált életkorban a gyermekeknek még nehézséget okoz a bonyolult logikai szerkezetek nyelvi kifejezése.

A szövegértési eredmények alapján egyértelművé vált, hogy a gyermekek a hallott szövegek jó részét nem értik pontosan, nem ismerik fel az okozati összefüggéseket, az időrendet, nem emlékeznek a fontos szereplőkre és az eseményekkel kapcsolatos részletekre. A hibaelemzés során kiderült, hogy a legnagyobb bizonytalanságok a kikövetkeztetendő válaszknál és az összefüggések közötti kapcsolat megteremtésében van. Ez a jelenség, bár más mesével vizsgálva, az előző kutatásokban is felismerhető (Vančóné Kremmer 2002; Markó 2007). Emellett problémát okoz a tanulóknak az időrendiség felismerése (pl. a *Kivel találkozott először?* kérdésben), a részletező információk felsorolása (pl. *Milyen állatokkal találkozott még?* Helyes válasz: *rókával, vaddisznóval*), a lényegkiemelés (pl. *Mit csináltak az erdei állatok?* Helyes válasz: *igyekeztek elbújni*).

A meghallgatott mese a gyermekek életkori sajátosságaihoz leginkább alkalmazkodó műfaj. A tesztben elhangzó mindössze 3 perces, jól strukturált szöveg sokkal könnyebben hozzáférhető, mint azok a magyarázatok, a hangos beszédben elhangzó szövegek, amelyekkel a diákok az iskolában talál-

koznak. Ennek ellenére sem tudtak az életkoruknak megfelelő eredményeket elérni, ez azt jelzi számunkra, hogy a tanulási folyamat során is számos problémájuk akadhat a tananyag elsajátításában.

A második és harmadik feltevésünk a lakhely szerinti eloszlással függött össze. Azt feltételeztük, hogy a kisvárosi gyermekek eredményei gyengébbek a nagyváradi gyermekek eredményeinél. Ez a hipotézis részben beigazolódott, hiszen a nagyváradi gyermekek valóban jobban teljesítettek az Élesden felmért tanulókhoz képest, de nem mutatható ki különbség Nagyvárad és Székelyhíd szempontjából. A mondatértési eredményekben szignifikáns eltérés figyelhető meg a nagyváradi és élesdi, valamint a székelyhídi és élesdi gyermekek teljesítménye között. Ez azt jelentheti, hogy a harmadik hipotézis – melyben azt feltételeztük, hogy a nagyrészt románok által lakott kisvárosban a magyar nyelvű beszédmegértésben gyengébben teljesítenek a diákok – is részben igazolódott. Az élesdi tanulók eredményei elmaradnak mind a nagyváradiak, mind a székelyhídiak eredményeitől. A nagyváradi és a székelyhídi gyermekek jobb teljesítménye összefügghet azzal, hogy az ő környezetükben elsősorban magyarul beszélnek, míg Élesden jellemzőbb, hogy a gyermekek az iskolán és a családon kívül sok színtéren (szomszédok, a lakhely környéki pajtások, bevásárlás stb.) a román nyelvvel szembesülnek. Ez a nyelv az ő életükben jelentősebb hatást gyakorol. Ugyanakkor, mivel az iskolában magyarul tanulnak, a gyenge beszédértési folyamatok megakadályozzák őket a sikeres tanulásban. Bár kimutatható az élesdi eredmények alapján a magyar nyelvű megértésbeli elmaradás a két jellemzőbben magyarul lakta településhez képest, további vizsgálódás lenne szükséges az elmaradások konkrét okainak feltérképezésére.

A jelen kutatás adatai is megerősítik az előző vizsgálatok (Gósy 2000; Macher 2002; Vančóné Kremmer 2002; Imre 2005, 2007; Gósy–Horváth 2006; Markó 2007; Bakk-Miklósi 2009) során már kialakult álláspontot, mely szerint a gyermekek nagyobbik részének beszédfeldolgozási képessége elmarad attól a szinttől, amely elvárható lenne, s amelynek alapján az iskolai követelmények strukturálódnak. A kétnyelvű környezet tovább színezi a beszédfeldolgozás folyamatát, s az eredmények azt látszanak igazolni, hogy másként alakulnak ilyen helyzetben a beszédértés folyamatai, ezért szükséges nagyobb hangsúlyt fektetni a magyar–román kétnyelvű gyermekek diagnosztizálására, s legfőképpen annak a nyelvnek a megerősítésére, fejlesztésére, melyet a gyermekek a tanulási folyamatban is használnak.

Irodalom

- Bakk-Miklósi Kinga 2009. *Kétnyelvűvé válásunk útjain*. Ábel, Kolozsvár.
 Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
 Bloomfield, Leonard 1933. *Language*. Holt, New York.
 Büky Béla – Egyed András – Pléh Csaba 1984. *Nyelvi képességek, fogalomkincs, megértés. A pszicholingvisztika gyakorlati lehetőségei*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Diebold, Richard 1961. Incipient bilingualism. *Language* 37. 97–112.
- Edwards, John 2006. Foundations of bilingualism. In Bathia, Tej K. – Ritchie, William C. (eds): *The handbook of bilingualism*. Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Victoria. 7–31.
- Gósy Mária 1995/2006. *GMP-diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatainak vizsgálata, fejlesztési javaslatok*. Nikol Kkt., Budapest.
- Gósy Mária 2000. *A hallástól a tanulásig*. Nikol Kkt, Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest.
- Gósy Mária – Horváth Viktória 2006. A beszédészlelés és a beszédmegértés összefüggései kisgyermekkorban. *Magyar Nyelvőr* 130. 470–481.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvszociológiai vonatkozások*. MTT, Szabadka.
- Grosjean, François 1982. *Life with two languages. An introduction to bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge.
- Haugen, Einar I. 1953. *The Norwegian language in America*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An introduction to bilingualism*. Longman, London.
- Imre Angéla 2005. Kétnyelvű gyermekek beszédpercepció teljesítménye. *Beszédkutatás* 2005. 123–133.
- Imre Angéla 2007. A beszédmegértés és az olvasás összefüggése. In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban*. Nikol Kkt., Budapest. 184–201.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. Poliprint, Ungvár.
- Lanstyák István – Szabómihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram, Pozsony.
- Lengyel Zsolt 1981. *A gyermeknyelv*. Gondolat, Budapest.
- Macher Mónika 2002. Cigány gyermekek beszédészlelésének és beszédmegértésének vizsgálata. *Beszédkutatás* 2002. 118–130.
- Markó Alexandra 2007. A mondat- és szövegértés jellemzői és összefüggése 6–9 éves korban. In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban*. Nikol Kkt., Budapest. 285–301.
- Menyhárt Krisztina 2007. A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 9/1. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatatas/kk_2007_01/cikk.php?id=1775.
- Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Pléh Csaba 1998: *A mondat megértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek*. Osiris, Budapest. 13–39.
- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. A beszédészlelés és a beszédmegértés vizsgálata magyar–szlovák kétnyelvű gyermekeknél. In Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 73–96.